

Ενότητα ψυχής και σώματος στον άνθρωπο

/ Γνώμες

- γράφει η Ειρήνη Μαγειρία (Θεολόγος, Αγιογράφος, Μάστερ Θεολογίας)

Ο άνθρωπος κατανοείται ως ψυχοσωματική ενότητα. Η πλάση του ανθρώπου στη διήγηση της Γενέσεως αναφέρεται στο σώμα, ενώ το εμφύσημα, «πνοή ζωής», αναφέρεται στην ψυχή[1]. Το σώμα αποτελεί το υλικό μέρος του, το όργανο της νοερής ψυχής και χαρακτηρίζεται από φθαρτότητα και θνητότητα, ενώ η ψυχή, η οποία κτίσθηκε άφθαρτη, απαθής και κατά Χάριν αθάνατη -σύμφωνα με το Αρχέτυπο της- αποτελεί το πνευματικό μέρος του, που του δίνει ζωή και κίνηση[2].

Η διάκρισή τους είναι μόνο νοητική και δεν μπορούν να εξεταστούν ανεξάρτητα· σώμα και ψυχή είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, ώστε κάθε στοιχείο από μόνο του δεν αποτελεί τον ολοκληρωμένο άνθρωπο[3]. Κατά τον άγιο Ιουστίνο το Φιλόσοφο, ο άνθρωπος δεν είναι τίποτα άλλο από τη συνύπαρξη ψυχής και σώματος. Η ψυχή από μόνη της ονομάζεται «ανθρώπου ψυχή», όπως και το σώμα λέγεται «ανθρώπου σώμα»[4]. Συνυπάρχουν στον άνθρωπο και δημιουργήθηκαν ταυτόχρονα από τον Θεό, όπως τονίζει ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός «ἅμα δὲ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ πέπλασται· οὐ τὸ μὲν πρῶτον, τὸ δὲ ὕστερον»[5]. Η διδασκαλία αυτή διατρέχει όλη την πατερική παράδοση. «Ψυχὴ λογικὴ ζῶδει συνέζευκται

σώματι»[6]· η λογική ψυχή, κατά τον όσιο Θεόδωρο Εδέσσης, συνδέεται με το ζώδες σώμα, χωρίς όμως να υφίσταται αλλοίωση κανένα από τα δύο μέρη.

Η ψυχή υπάρχει σε όλο το σώμα, όχι απλά σε ένα μέρος του και δεν περιέχει αυτό τη ψυχή, αλλά η ψυχή το περιέχει[7]. Η ενότητα αυτή υπάρχει «έξ ἄκρας συλλήψεως»· από εκείνη δηλαδή τη στιγμή της σύλληψης, ο άνθρωπος είναι τέλειος[8]. Δεν εγκαθίσταται η ψυχή στο σώμα, όπως υποστηρίζει η πλατωνική θεωρία περί της προϋπάρξεως των ψυχών, αλλά συνυπάρχουν από τη στιγμή που δημιουργούνται, χωρίς κάποιο να υπάρχει πιο πριν από το άλλο. Υπάρχει μάλιστα ένας τέτοιος σύνδεσμος μεταξύ τους, ώστε, όταν ασθενεί το ένα μέρος, αυτό να έχει συνέπειες σε όλη την ύπαρξη του ανθρώπου και αντίστοιχα, όταν υγιαίνει αυτό, να υγιαίνει όλος ο άνθρωπος, όπως και η χάρη του Θεού, δε χαριτώνει μόνο την ψυχή αλλά ακόμη και το σώμα, το οποίο υφίσταται και αυτό αλλοίωση. Η ενότητα αυτή της ψυχής και του σώματος είναι βασική πίστη της Ορθόδοξης Παράδοσης, για αυτό και οι αιρετικές διδασκαλίες απορρίφθηκαν και αναθεματίστηκαν, όπως φαίνεται στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας[9].

1.1.2. Η θεώρηση της ψυχής

Οι προσπάθειες κατανόησης της ανθρώπινης ψυχής ξεκινούν πολύ πριν τον Χριστιανισμό και ανάγονται στην αρχαιότητα. Οι Αιγύπτιοι πρώτοι ήταν εκείνοι που υποστήριξαν ότι η ζωή του ανθρώπου δεν τερματίζεται με τον θάνατο, δεν τελειώνει στη γη, επομένως και η ψυχή μένει αθάνατη και πρέπει να ζει όσο το δυνατόν καλύτερα μέσα στο σώμα. Αυτό τους οδήγησε να αναπτύξουν πρακτικές επεξεργασίας του σώματος των νεκρών, την ταρίχευση, για να εξασφαλίσουν ότι η ψυχή δεν θα εξαφανιστεί ζώντας μέσα σε ένα αποσυντεθειμένο σώμα. Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι από τους προσωκρατικούς μέχρι και την κλασική περίοδο ασχολήθηκαν επίσης με την ψυχή, διατυπώνοντας ο καθένας διάφορες διδασκαλίες. Κατά την κλασική περίοδο ο Πλάτωνας χαρακτηρίζει την ψυχή αθάνατη, σε αντίθεση με το θνητό σώμα και τη χωρίζει σε τρία μέρη, το λογιστικό, το θυμοειδές και το επιθυμητικό. Λίγο αργότερα ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για τα πάθη της ψυχής και αναφέρεται στην αθανασία της.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας αναγνώρισαν σε αυτές τις διδασκαλίες σπέρματα αληθείας. Δανείστηκαν όρους της φιλοσοφίας, στους οποίους έδωσαν χριστιανικό περιεχόμενο και διατύπωσαν στα έργα τους την αποκεκαλυμμένη αλήθεια του Χριστιανισμού. Την ψυχή του ανθρώπου δεν μπορούμε να την εξετάσουμε ανεξάρτητα από τον Θεό. Η ψυχή είναι κτίσμα του Θεού και όπως κάθε κτίσμα, έχει αρχή και τέλος. Ωστόσο, ενώ είναι θνητή κατά φύσιν, κατά χάριν ο Θεός ήθελε να την καταστήσει αθάνατη.

Ο όρος “ψυχή” είναι πολυσήμαντος στην Αγία Γραφή. Άλλοτε εννοείται ολόκληρος ο άνθρωπος και άλλοτε το πνευματικό στοιχείο του ανθρώπου[10]. Η ψυχή όμως θεωρείται και ως χώρος, στον οποίο εισέρχονται οι λογισμοί και χρειάζεται να γίνει η κάθαρσή της, όπως θα αναφερθεί και στις επόμενες ενότητες[11]. Συνοψίζοντας τη χριστιανική θεολογία, ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός ορίζει τη ψυχή ως ουσία ζώσα, απλή, αόρατη στους οφθαλμούς του σώματος, λογική και νοερά, ασχημάτιστη, η οποία ζωοποιεί και κινεί το σώμα και είναι αυτεξούσια[12].

Η ψυχή αποτελεί το άυλο και νοερό μέρος του ανθρώπου. Ως νοερή δεν βρίσκεται σε κάποιο μέρος και είναι ασώματη. Η ψυχή «οὐκ ἐν τόπῳ ἐστίν, ἀλλ’ οὐχὶ καὶ πανταχοῦ ἐστίν»[13], βρίσκεται σε όλο το σώμα το οποίο συνέχει και συντηρεί, αναφέρει ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς. Δεν υπάρχει μέρος του σώματος που να μη βρίσκεται η ψυχή, αλλά το κέντρο, η έδρα της βρίσκεται στην καρδιά. Αποτελείται από το άλογο ή παθητικό μέρος και από το λογικό, το οποίο κυρίως φέρει το κατ’είκόνα[14]. Το λογικό μέρος της ψυχής αποτελείται από τον νου, το λόγο και το πνεύμα, κατά την τριαδικότητα του Θεού, ο οποίος είναι Νους, Λόγος και Πνεύμα[15]. Ο νους είναι ο πυρήνας της ψυχής, ο οφθαλμός της ψυχής, κατ’ αναλογία προς τους οφθαλμούς του σώματος. Όπως οι σωματικοί οφθαλμοί βλέπουν τα δημιουργήματα του Θεού, έτσι και ο οφθαλμός της ψυχής βιώνει τον Θεό εμπειρικά. Ο λόγος αποκαλύπτει και εκφράζει όσα βιώνει ο νους και αυτό γίνεται εν πνεύματι. Το πνεύμα είναι ζωοποιό[16], ζωοποιεί και συνέχει το συνημμένο με την ψυχή σώμα και είναι ο νοερός έρωσ της[17]. Όταν ο νους είναι υγιής, υγιής είναι και ο λόγος και υγιαίνει και το πνεύμα, δηλαδή ο έρωσ στρέφεται προς τον Θεό. Αντίθετα όταν ο νους ασθενεί, ασθενούν και ο λόγος με το πνεύμα.

1.1.3. Η θεώρηση του σώματος

Αντίστοιχα με την ψυχή και για το σώμα[18] δεν έλειψαν οι διαφορετικές προσεγγίσεις και θεωρήσεις του ανά τους αιώνες και τους πολιτισμούς. Κατά την κλασική εποχή το ενδιαφέρον των ανθρώπων εστιαζόταν στην περιποίηση τόσο του σώματος όσο και του πνεύματος, ως εξίσου σημαντικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες, όπου αναδεικνυόταν τόσο το καλαίσθητο σώμα, όσο και ο πνευματικός κόσμος του αθλητή. Η πλατωνική φιλοσοφία διδάσκει ότι το σώμα είναι φυλακή και τάφος της ψυχής υποτιμώντας το, έτσι άμεσα. Στο πέρασμα των χρόνων και κατά την ελληνιστική εποχή αρχίζει να επικεντρώνεται το ενδιαφέρον στην καλλιέργεια περισσότερο των πνευματικών αρετών. Στη διάρκεια του Μεσαίωνα, το σώμα συνδέεται άμεσα με την πτώση και τη φθορά και αντιμετωπίζεται μόνο με την βιολογική του υπόσταση, σταδιακά όμως στην περίοδο της Αναγέννησης η περί του σώματος διδασκαλία βελτιώνεται

και εξορθολογίζεται. Στη μεταμοντέρνα εποχή το σώμα αποσυνδέεται από την πνευματική διάσταση του ανθρώπου και στρέφεται μόνο στην ανάδειξη του κάλλους.

Στην Ορθόδοξη Παράδοση το σώμα δεν απαξιώνεται. Η βιβλική και πατερική διδασκαλία περί του σώματος είναι αντίθετη προς τις υποτιμητικές διδασκαλίες των αιρετικών[19], γιατί ο άνθρωπος εξαρχής δημιουργήθηκε ως ενότητα ψυχής και σώματος. Το σώμα καθαυτό δεν είναι κακό, γιατί ως δημιούργημα του Θεού δημιουργήθηκε «καλό λίαν»· κακό είναι το σαρκικό φρόνημα που εισήλθε στο σώμα εξαιτίας της αμαρτίας. Η πτώση του ανθρώπου εξάλλου αφορούσε ολόκληρη την ύπαρξή του, το ίδιο και η σωτηρία του αφορά τόσο στην ανάσταση της ψυχής όσο και στην ανάσταση του ανακαινισμένου σώματος.

Ο Χριστός ως Σαρκωμένος Λόγος του Θεού, προσέλαβε και ο ίδιος το ανθρώπινο σώμα, την ανθρώπινη μορφή, την έκανε δική του για να σώσει τον άνθρωπο από τη φθορά. Αποκατέστησε μάλιστα πολλές φορές το ασθενές σώμα, θεραπεύοντας ασθενείς[20] και ανασταίνοντας νεκρούς[21]. Χαρακτηριστικό είναι όμως ότι όταν θεράπευε ασθενείς, μαζί με το σώμα θεράπευε και τις ψυχές τους και τους προέτρεπε να μην αμαρτάνουν, όπως στην περίπτωση του παραλυτικού της Βηθεσδά[22].

Κατά τον άγιο Γρηγόριο τον Σιναΐτη, το σώμα του ανθρώπου πλάστηκε άφθαρτο[23]. Η παράβαση των πρωτοπλάστων, που οδήγησε στην πτώση, έφερε τον θάνατο. Ο θάνατος που αφορούσε ολόκληρο τον άνθρωπο, πρώτα ήταν πνευματικός και στη συνέχεια σωματικός. Ο άνθρωπος διεφθάρη ολόκληρος λόγω του δεσμού μεταξύ ψυχής και σώματος και κατά τη Γραφή «παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὡμοιώθη αὐτοῖς»[24].

Σε μία από τις Επιστολές του ο Απόστολος Παύλος προς την Εκκλησία της Κορίνθου επισημαίνει ότι το σώμα είναι ναός του Αγίου Πνεύματος, στο οποίο κατοικεί η Χάρη του Θεού[25]. Έτσι, στόχος της Εκκλησίας δεν είναι η καταστροφή του σώματος αλλά η νέκρωση του σαρκικού φρονήματος και των παθών. Η υποτίμησή του, ως το μέσο που επιτελούνται οι αμαρτίες, είναι ξένη προς την Εκκλησία, γιατί το σώμα από μόνο του είναι άψυχο και επομένως δεν ευθύνεται για το κακό. Οι κινήσεις του σώματος είναι ανάλογες και εικονίζουν τις κινήσεις της ψυχής[26].

Το σώμα συμμετέχει και αυτό στην αγιότητα του ανθρώπου. Δόθηκε από τον Θεό «ως συζυγικό της ψυχής, ώστε να καταστεί συνεργό της σε κάθε τους κοινή ενέργεια»[27]. Τα μυστήρια της Εκκλησίας[28] μάλιστα, εξαγιαζουν το σώμα, το οποίο δεν μένει αμέτοχο ακόμη και στις εμπειρίες της θεώσεως. Η ψυχή και το

σώμα αποτελούν μέρη μιας ολότητας και η υγεία του ενός προϋποθέτει την υγεία του άλλου. Η θεραπεία που παρέδωσε η Εκκλησία για αυτόν τον σκοπό είναι η άσκηση. Η άσκηση είναι μία χαρισματική λειτουργία, η οποία στους χριστιανούς έχει κυρίως πνευματικό χαρακτήρα. Δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο των λίγων, κυρίως των μοναχών, αλλά είναι κλήση όλων των Χριστιανών, οι οποίοι μετά το Βάπτισμα καταβάλουν συνεχή αγώνα για να διατηρήσουν τη Χάρη και να ασκηθούν στις αρετές. Κριτήριο της άσκησης είναι η αγάπη. Αφού πτώση ήταν η απομάκρυνση του ανθρώπου από τον Δημιουργό του, η διατάραξη των σχέσεων του με τον Θεό, με την κτίση και με τον ίδιο του τον εαυτό, η θεραπεία του αποβλέπει στην αποκατάσταση αυτών των σχέσεων. Επομένως η άσκηση δεν αποσκοπεί στο να κάνει ο άνθρωπος κάτι για τον εαυτό του μόνο. Η εγκράτεια, η νηστεία, η προσευχή και όλα αυτά τα μέσα που δίνει η Εκκλησία στον άνθρωπο για να ασκηθεί, δεν είναι αυτοσκοπός[29] αλλά τον βοηθούν να αποκτήσει την αγάπη, που είναι η κατεξοχήν άσκηση αλλά και ο ύψιστος στόχος της.

Πηγή: [Pemptousia](#)

Υποσημειώσεις

[1]. Γεν. 2, 7.

[2]. «Εἰ δὲ τῆς νοεραῆς ψυχῆς ὡς ἀνθρώπου ὑπάρχει τὸ σῶμα ὄργανον δι' ὅλου δὲ τοῦ σώματος ὅλη χωροῦσα ἡ ψυχὴ τὸ ζῆν αὐτῷ καὶ κινεῖσθαι δίδωσιν [...] ὅλη παροῦσα τα διαφόρως αὐτῆς δεκτικὰ μέλη ἀναλόγως πρὸς τὴν του ἐν εἶναι σῶμα συντήρησιν ἐπισφίγγει [...]». ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν, PG. 91, 1100AB.

[3]. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΑΤΣΟΥΚΑ, Δογματική και Συμβολική Θεολογία Γ΄, Θεολογία και Οικουμένη 3, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2016, σελ. 223- 228.

[4]. ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ, Ἐκ τοῦ περὶ Ἀναστάσεως, PG. 6, 1585B.

[5]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδοσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως, 26, PG. 94, 921A.

[6]. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΔΕΣΣΗΣ, Θεωρητικόν, Φιλοκαλία Α΄, σελ. 329. Πρβλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Στοιχεῖα Νηπτικής Ψυχολογίας, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1982, σελ. 11.

[7]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδοσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως, 13, PG. 94, 853A.

[8]. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, Ἑρωταποκρίσεις, 91, PG. 89, 724CD.

[9]. «Τοῖς δεχομένοις, καὶ παραδιδούσι τὰ μάταια καὶ Ἑλληνικὰ ρήματα, ὅτι τὲ προύπαρξιν ἐστὶ τῶν ψυχῶν, καὶ οὐκ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὰ πάντα ἐγένετο». Τριώδιο, Συνοδικό της Ορθοδοξίας, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 32001, σελ. 165.

[10]. Αρχιμ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία, εκδ. Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), Λιβαδειά 41992, σελ. 93.

[11]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ, Στοιχεία Νηπτικής Ψυχολογίας, ό.π., σελ. 12.

[12]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἑκδοσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως, 26, PG. 94, 924B.

[13]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Κεφάλαια Φυσικά, Θεολογικά, Ἠθικά τὲ καὶ Πρακτικά, ξα΄, Φιλοκαλία Δ΄, σελ. 156.

[14]. Η φράση “κατ’ εικόνα Θεού πλασμένος άνθρωπος” χρησιμοποιείται καταχρηστικά. Είναι βασική διδασκαλία στα έργα των Πατέρων, ότι κυρίως η ψυχή φέρει το κατ’ εικόνα και συγκεκριμένα το λογικό μέρος της. Παρόλα αυτά, επειδή κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας η ψυχή και το σώμα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους και επειδή η ψυχή βρίσκεται παντού στο σώμα και όχι σε κάποιο συγκεκριμένο μέρος του, λέγεται ότι ο άνθρωπος συνολικά είναι κατ’ εικόνα Θεού πλασμένος. Σχετικά με το κατ’ εικόνα και πού αυτό αναφέρεται, επισημαίνεται, ότι αποδίδεται άλλοτε στο σώμα, άλλοτε στην ψυχή, άλλοτε στον όλον άνθρωπο. Το πού όμως αναφέρεται πραγματικά το κατ’ εικόνα, το γνωρίζει μόνο ο Θεός, γιατί αυτό δόθηκε κατά Χάριν στον άνθρωπο. Βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΝΕΛΛΑ, Ζώνον Θεούμενον, ό.π., σελ. 20. Για τη θεολογία του κατ’ εικόνα βλ. επίσης ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΝΕΛΛΑ, Η Θεολογία του «κατ’εικόνα», Κληρονομία, 2B, 1970, σελ. 293-322.

[15]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Κεφάλαια Φυσικά, Θεολογικά, Ἠθικά τὲ καὶ Πρακτικά, λστ΄- λζ΄, Φιλοκαλία Δ΄, σελ. 145- 146.

[16]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ό.π., λθ΄, Φιλοκαλία Δ΄, σελ. 147.

[17]. Μητρ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, Ψυχική ασθένεια και υγεία, εκδ. Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας), Λιβαδειά 41999, σελ. 68.

[18]. Για περισσότερες σκέψεις και απόψεις γύρω από τη θεώρηση του σώματος, βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΟΥΡΕΜΠΕΛΕ, Λόγος Θεολογίας Α΄, εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 192- 213.

[19]. Ο γνωστικισμός υπήρξε μία από τις πρώτες νοθεύσεις του χριστιανικού δόγματος. Οι γνωστικοί αποτέλεσαν θρησκευτική κίνηση του 2ου αιώνα με κύριο χαρακτηριστικό τους τον συγκρητισμό. Μία από τις βασικές θέσεις τους είναι, ότι η ύλη συνδέεται με την κακία και το σώμα του ανθρώπου είναι η βάση κάθε πονηρίας. Ένας από τους διδασκάλους του γνωστικισμού που δραστηριοποιήθηκε στην Αλεξάνδρεια, ασπάσθηκε την άποψη της πλατωνικής φιλοσοφίας, ότι το σώμα είναι φυλακή της ψυχής και η σωτηρία του ανθρώπου έγκειται στην απελευθέρωση της ψυχής από αυτό. Ως μέσο για τη σωτηρία, σε αντίθεση με την ασκητική παράδοση της Εκκλησίας, δίδασκε την αμαρτία και συγκεκριμένα τις σαρκικές ηδονές για την φθορά της σάρκας. Βλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΚΟΥΤΕΡΗ, Ιστορία Δογμάτων, τόμ. Α΄, Αθήνα 1998, σελ. 294 κ.εξ.. Αργότερα τον 3ο αιώνα, ο Μανιχαϊσμός, γνωστικό θρήσκευμα που προέκυψε από το συμπίλημα διαφόρων αιρέσεων, υποστηρίζει όπως και ο γνωστικισμός, ότι η ψυχή είναι σαν ένα υλικό που τοποθετείται σε χαλασμένο αγγείο. Αντίθετα όμως η άσκηση στον Μανιχαϊσμό είναι η εγκατάλειψη των υλικών πραγμάτων και η περιφρόνηση των απολαύσεων, ακόμη και η αποφυγή της τεκνογονίας για να μη δεσμεύονται στα σώματα περισσότερες ψυχές. Βλ. ό.,π., σελ. 329 κ.εξ..

[20]. Βλ. Ιω. 5, 1- 14· Ματθ. 15, 30.

[21]. Βλ. Λουκ. 7, 14- 15· Ιω. 11, 43- 44.

[22]. Ιω. 5, 14.

[23]. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, Κεφάλαια Πάνυ Ώφέλιμα, η΄, Φιλοκαλία Δ΄, σελ. 32.

[24]. Ψαλμ. 48, 13.

[25]. Α΄ Κορ. 6, 19.

[26]. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Κατὰ Μανιχαίων, PG. 94, 1533C.

[27]. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΑΚΑΡΙΔΟΥ, Η οντολογία του νου, (μεταπτυχιακή εργασία που υποβλήθηκε στο τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής σχολής του Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη Δεκέμβριος 2010, σελ. 24.

[28]. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το μυστήριο του Ιερού Ευχελαίου το οποίο συχνά κατά την παράδοση τελείται στα σπίτια, όταν υπάρχει κάποιος ασθενής.

Έχει θεραπευτικές ιδιότητες τόσο στην ψυχή, αφού συνδεόταν με το μυστήριο της μετανοίας, όσο και στο σώμα. Ορισμένες ευχές των ευχολογίων αναφέρονται στην αποφυγή των παθών, αλλά αναφέρονται και στις πιθανές αιτίες της σωματικής ασθένειας, κάνοντας χρήση ιατρικής ορολογίας. Βλ. Πρωτοπρ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗ, Ποιμαντική και Εκκλησιολογία, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 167- 187.

[29]. «Η τήρηση των εντολών δεν είναι αυτοσκοπός. Είναι μέσο προκειμένου να ελευθερωθεί ο νους από τα πάθη και να φθάσει με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος στη θεωρία του Θεού». Βλ. Πρωτοπρ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗ, Από το φόβο στην αγάπη, ό.π., σελ. 137.